



*Matjaž Kmecl*

## SPOMIN NA JOSIPA VIDMARJA

Ta zapis o velikem starcu, kot sem pač zaradi štiridesetletne razlike osebno doživil Josipa Vidmarja, je res samo zapis in niti ne želi biti kakšna učena razprava. Ko sem še kot študent prebiral njegov znameniti *Kulturni problem slovenstva* in vse tisto okrog krize Ljubljanskega zvona, me najprej niti ni pretirano očaral in prav rad priznam, da mi je takrat šel veliko bolj do živega Sperans, pa kakor takšno priznanje danes ni bogsigavedi kako popularno (in tudi ne glede na to, da so me le malo kasneje izključili iz študentskih domov zaradi nacionalizma). Podobno se mi je največkrat godilo pri prebiranju Vidmarjevih starejših kritik: v njih je bilo čutiti sicer potrebno strast razsojanja, vendar se mi jezik ni zdel dovolj gost, da bi zmogel s sporočilom primerno prepričljivo in očarljivo preveslati prihodnje čase. Tako je bilo prvo, ob čemer sem pri Vidmarju že kar nekoliko patetično osupnil, čisto neliterarno dejstvo, da je s šestinštiridesetimi leti brezkompromisno in nebojazljivo šel med pobudnike, organizatorje in uresničevalce narodnoosvobodilnega boja – z domala samimi zelenci, povrhu še s komunisti – in to on, utelešenje meščanskosti ali celo meščanskega aristokratizma. Odločitev se je dala razložiti samo z izjemno doslednostjo v idejah, ki jih je dotlej Slovencem sporočil o njih samih, o slovenski usodi in prihodnosti. Položaj pa ni bil niti malo udoben in varen; Slovenci smo bili, naj se zaradi mnogokratnega ponavljanja reč sliši še tako obrabljena, takrat res določeni za dokončno etnično ukinitve; nacifašistični aparat je bil pripravljen dejanje izvesti po hitrem postopku, brutalno, brez izbiranja sredstev in celo najmanjše upiranje je bilo zato igra z lastno glavo. Komunisti gor ali dol (ker že tako radi po petdesetih letih udrihamo vsepočez po njih), toda hitlerjevski stroj je uspel že kar v prvih nekaj mesecih prebivalstveno izprazniti ves južni savski breg od Litije navzdol, Kozjansko prav tako, izseliti nekaj deset tisoč Štajercev, predvsem inteligence z duhovništvom vred (30 duhovnikov so pobili, nekaj celo zaklali v Jasehovcu); kot otrok sem lahko videl prevažanje sedmih vagonov mohorjanskih knjig iz Celja v radeško papirnico in kasneje brskal v požgani Uhlirovi graščini Rudi pod Lisco za bolj ali manj osmojenimi knjigami njegove Umetniške propagande (knjigam se je godilo tako zato, ker so bile slovenske); prebirali smo rdeče plakate z bekantmahungami o postreljencih, konzumirali grde besede in zaušnice, če smo v šoli govorili po svoje. Vse to nelepo in zares mrakobno, strašljivo doživetje vojne mi je kasneje pri umevanju Vidmarjeve odločitve leta 1941 dodajalo kontekst, ki ga kdo, ki vsega tistega ni skusil na lastni koži, še danes ne zmore zaznati. Odločitev za dejavno in skrajno tvegano vztrajanje pri slovenstvu zdaj ni bilo kabinetno ali politikantsko vprašanje; navsezadnje so Žigona ustrelili na cesti, Smrekarja kot talca, Roba v ujetništvu; kdor se je odločil tako, je svoje življenje zavestno postavil

na kocko; Vidmar pa se je odločil, čeprav je rinil že v leta, ko v približno normalnih razmerah moške že osvobajajo vojaških obveznosti – zdijo se premalo okretni in premalo navdušeni. Res me je – na patetičen način – osupnilo.

Ko je po končani vojni med bolj ali manj golobrado oblastniško mladino s svojimi petdesetimi leti bil eden redkih seniorjev in je bil celo Kidrič dobro poldrugo desetletje mlajši, je seveda za nekaj let obsedel na različnih državnih sedežih. Nobena prevratna oblast ni pretirano centrirana ali celo rahločutna, sleherni rada tolče s pestjo po mizi in se hvali, sleherni je dodobra pijana sama sebe, v skladu s svojo mladostjo nora, brezobzirna in s komajda kakšno maniro. Oblast po 1945 je povrh izšla iz krvavih, neznosnih, bridkih časov, ko je največkrat šlo zob za zob, ali pa nisi preživel, naj je bilo stokrat vsiljeno; zato je bila še bolj trda in neusmiljena. – Kakorkoli že, Vidmar je skladno s svojo dotlejšnjo življenjsko investicijo in vero ostal v novem vrhu državne politike, v dobrem in v slabem. Mladim fundamentalistom se je zdel prenobel gospod in so si ga radi sposojali; starejšim in bolj civiliziranim pa ni šlo dobro v glavo, zakaj s svojim imenom in formalnoupravnim podpisom prekriva prenekatero oblastniško nečednost in pobalinski balkanizem oblasti. Prenekatero reč so mu pri tem zamolčali, ker so ga pač rabili za imaž izkušene modrosti in tehtnosti. Ljudski glas mu je očital hedonistično družabnost v bistriškem gradu, neskončno kvartopirjenje in razpravljanje s podobno privilegiranimi prijatelji, kakršen je bil med drugimi Krleža. In res se zdi, da je bila vsaj prva leta skromnost ali celo revščina spodaj v Tržiču in drugje prevelika, da bi bile take stvari spodobne – še posebej za moža, ki je poprej povedal pa tudi storil toliko načelnega in koristnega za slovenski narod. Po drugi strani pa se je spet dalo razumeti: štiri leta nošenja glave v torbi, prezebanja, dolgih pohodov v najbolj nemogočih razmerah, lakote, strahu in skrajne skromnosti, tudi groze, najbrž zasadi globoko v zavest potrebo po (končnem) udobju, strastno željo po varnosti in obilju. Vidmar, ki je bil po rojstvu gosposki človek, ne glede na to, kje in kako se je rodil (podobno kot nekdanji župan Tavčar), si je pač uredil življenje razmeram, svojim predstavam in možnostim primerno; osebno mu tega nisem nikoli zameril, vnaprej je odslužil, marsikdo pa mu je za hrbtom sponašal; kakšen retroaktivni junak še danes rad napiše ustrezno načelno pismo v časopise.

Zdaj sem naenkrat že nekakšen branilec tega mirnosrditega, ljubeznivotrdega oznanjevalskega starca, ki se je zdel do smrti prepričan o svojem vodniškem in usmerjevalskem poslanstvu – kazati literaturi pot: seveda po svojih merilih in svoji osebnih naklonjenosti. Tako je sleherni trenutek izzival roje nestrinjavcev; kdo drug bi bil zaradi tega nesrečen, on je očitno užival. Bolj ko so se zaletavali vanj, boljše se je počutil. Ker je bil kot kritik zmeraj še dobršen kos politika – navsezadnje je tudi literarna kritika urejanje javnih (literarnih) zadev – in ker je bil tudi v resnici kar vpliven politik, je seveda vznemirjanje ob njegovih nastopih bilo še toliko hujše. Deloval je z estetskimi nazori, ki so bili na eni strani odločno zoper agitpropovsko sploščenost in revnost sorealistične prakse, tako da se je javno skregal z Zihlerlom in da je skupaj s Krležo pri Titu že zelo zgodaj posredoval za široko politično toleranco do vsakršne umetnosti. Na drugi strani pa je bil strasten nasprotnik slehernega oddaljevanja od poetike nekakšnega klasičnega, mimetičnega realizma; izjeme si je dovolil le redkokdaj (pri Mraku). Zdi se, da se mu je takšno stališče vsaj zaroditveno izoblikovalo že v dvajsetih letih in da je vsaj nekaj avtentike prispevalo celo k enemu njegovih najbolj spornih nastopov – proti Kocbeku.

Njegovemu nasprotovanju Zihlerlovim ultradiamatnim pogledom smo v petdesetih letih celo med seboj marsikdaj aplavdirali. Takrat smo kot študentje hodili na Zihlerlove javne nastope v Križankah; to, da si poslal gor anonimni zavrkljiv listek,

je premoglo redek šarm – ker se nam je pač zapovedanost v umetnosti upirala; Zihlerl je bil, rahlo jecljav in rdečelično zaobljenega obraza, sicer zelo logičen, toda brezupno tog in proletkultovsko neizprosni, predvsem pa je kar naprej dajal vedeti, kako pomožno, servisno vlogo je pravzaprav namenjal umetnosti (in seveda s tem ni bil izviren). – Resnici na ljubo moram dodati, da me je na izpitu povprašal po Plehanovu in dodal, da tako preproste stvari vseeno niso, ko sem mu ga reproduciral; dal mi je devetko, najbrž pa bolj zaradi Plehanova kot zaradi mene. – Skratka, kot oficialni ideolog je takrat o umetnosti širil nauke, ki so bili za umetnost v bistvu poniževalni; za vsakogar, ki je – kot Vidmar – verjel v njen estetski avtonomizem ali vsaj ekvipolenco, pa je bil preprosto nesprejemljiv. In sta se »počila«, kar kljub Vidmarjevi poziciji najbrž ni bilo čisto enostavno: uradni ideologi so bili v stalinsko narejenih režimih, in takšen je bil kar nekaj let po drugi vojni tudi naš – zelo pomembne svete krave; veljalo je, da se revolucije ne da delati z ljudmi različnih pogledov. – Vidmarja zaradi njegove gosposkosti, paternalistične vehemence in vključenosti v »oblast« mlajši rodovi praviloma niso bogve kako ljubeče sprejemali: toda v njem so vsaj skozi petdeseta leta, naj so to priznali ali ne, imeli kar pomembno zaledje in obrambo.

Precej hujski je bil njegov spopad s kasnejšimi literarnimi inovatorji, ki so najprej v znamenju eksistencialne filozofije, potem pa kot formni eksperimentatorji začeli iz aktualne literature izrinjati mimetičnost in jo tudi podcenjevalno izrecno zavračali. Vidmar je bil srdit in glasen pa tudi načelen nasprotnik; še mnogo kasneje, ko sem po naključju imel v Drami ljubljanskega SNG sedež tik pred njim, sem ga ob tovrstnih dogodkih slišal jasno in glasno godrnjati: »To ni nič! To vse skupaj ni nič!« Znameniti so bili njegovi občasni pogovori z mladimi nasprotniki po televiziji: sredi ekrana je sedel kot kak literarni knez, v katerega so se tako ali drugače zaletavali ne najmanj cenjeni kritiki in umetniki novih rodov, on pa jih je – kot da gre za najbolj samoumevne in logične stvari – s počasnim in urejenim govorjenjem vztrajno provociral in zavračal. Žel je seveda bes, nikomur pa ni prišlo na misel, da bi ga podcenjeval. Nekoč sva s pokojnim Bojanom Štihom, nenavadno duhovitim, razgledanim in zgovornim možem, ki ga vsaj jaz osebno v teh časih pogosto pogrešam, morala na televiziji nekaj debatirati z Vidmarjem. Pred oddajo je Štih, ki ga je moral imeti kdaj pa kdaj rad celo tisti, ki ga sicer ni ljubil, duhovičil na njegov račun, da sem se dodobra nazabaval – Štih je to znal; ko pa smo bili iz oči v oči pred kamerami, je bil skrajno spoštljiv, da sem se na tistem čudil; sam sem poprej namreč pri sebi sklenil, da bom do skrajnosti vljuden – ne zato, ker bi se ga bil bal, temveč zato, ker mi je v marsičem imponiral in ker tudi nisem med tistimi, ki mislijo, da si moramo ljudje na glavah medsebojno cepiti drva. Po oddaji mi je Štih, najbrž je začutil mojo osuplost, kot mimogrede navrgel: »Veste, naj je Jozula, kakršen je, je pa popolnoma neserijski.« Tako nekako.

In če se povrnem: Vidmarjeva razmišljanja so se kdaj pa kdaj zazdela popolnoma neaktualna, celo z nadihom 19. stoletja, toda zmeraj so, še posebno v osebnih nastopih, izžarevala izrazito osebnostno energijo, očiten zanos in prepričanje ter voljo, da vse, kar pove, tudi do zadnjega brani. Na svoji strani je imel povrhu izjemen, kronski argument: preprosto in evidentno dejstvo, da se je mimetična umetnost uspevala skozi dosedanja zgodovino ohranjati precej bolj prodorno od vsakršnega nemimetičnega, pa čeprav še tako duhovitega in inventivnega početja. Toda čas pri nas je bil fazno tak, da je bila domala vsa realističnomimetična umetnost ena sama oguljena in zdavnaj znana reč, pogosto še posiljena dekla; »navada jo je podse vzela«, bi rekel Mencinger; kar pa se podredi navadi, je v najboljšem primeru obrt ali pa niti to ne več. Iz nezadovoljstva do takšne obrabljene in izpraznjene revščine

je rasel odpor, ki si je najprej na zastavo postavil svobodni verz in podobne reči, potem eksistencialistične ideje, še nato Ahačevo teorijo o literaturi kot »produkciji« ter – vzporedno – formno eksperimentiranje vključno s precej enostavnim kopiranjem »novega romana« in nečim, kar je bilo še najbolj podobno recidivom evropskih dvajsetih let. Vse to Vidmarju kajpada ni šlo v račun in publikum je njegove javne nastope zmeraj spet pričakoval kot dogodke posebnega formata in vznemirljivosti – naj so to bili govori na osrednjih Prešernovih proslavah ali traktati v *Književnih listih*. Tudi najhujši nasprotniki so mu morali priznavati, da vsaj dolgočasen ali celo mlahav nikoli ni bil, pa če se je dalo z njim strinjati ali ne; dobesedno silil je v opredeljevanje in na ta način zagotavljal opredeljitveno reliefnost oziroma preglednost sprotnega literarnega stanja.

Včasih je z izrazitim posluhom za strateško provokacijo, kakršna je bila na koncu koncev tudi njegova predvojna epizoda z ustanavljanjem društva prijateljev Sovjetske zveze, ukrenil kaj zelo dvournega: Proti sredi osemdesetih let sem se kot takratni kulturni minister prizadeval umestiti kulturno problematiko po finančni plati v najbolj posvečen političnodržavni krog; in res je Viktor Avbelj kot takratni predsednik slovenskega predsedstva sklical ustrezno tematizirano sejo. Nanjo so kot nekakšnega častnega, koristnega in pomembnega gosta povabili tudi Vidmarja. Ne spominjam se dobro, kako – toda beseda je nanesla na nekoliko atavistično jamranje nad slovensko literaturo, kako zanič da je. Kolikor nas je bilo zraven »kulturnikov«, smo se seveda takšni presoji uprli, Vidmar pa je malce šaljivo cinično predlagal, da se da to z najmanjšimi stroški za državo popraviti, če vsake toliko časa nekaj umetnikov pozaprejo, saj da iz obilja in komodnosti v civilizaciji še nikoli ni nastalo kaj zelo pomembnega. Prvi hip sem debelo pogledal, potem ko so nekateri previdno in zelo resno podvomili o smiselnosti takega predloga in se je Vidmar kar naprej muzal, pa sem razumel: Oblast ima pravzaprav samo dvoje pomagal za poseganje v umetnost – denar ali represijo. Če je skopa in če hoče vseeno kaj s »kulturo«, lahko samo še policijo pošlje nad njo.

O politiki: Vidmar je po vsem svojem delovanju in nastopanju med drugo vojno, pred njo in še posebej po njej za slovensko javnost vsaj toliko politik kot kritik. – Toda: Ko so mu 1985. ob devetdesetletnici priredili javno proslavitev v Cankarjevem domu, si me je za nekaj inavguralni pogovor v okrogli, kasneje Štihovi dvorani zbral za sogovornika. V stranskem prostoru sva sama čakala na začetek in govorila o različnih rečeh. Vmes mi je potem naenkrat brez pravega povoda rekel: »Vi ste zdaj v politiki, ampak videli boste, da politika ni nič. Ne rečem, da ni važna in brez nje ni mogoče, toda to je dnevna potrošnja in minljiva zadeva. Ko človek na koncu potegne črto pod vsem, kar je političnega delal, je vse prazno in brez resničnega zadoščenja.« Mislim sem si: Viš ga, zakaj pa je potem toliko življenjskega časa potrošil zanjo, če je res tako! – Šele mnogo kasneje se mi je posvetilo, kaj je mislil in – navsezadnje – kako prav je imel; pa sem bil, domišljam si tako, skozi več kot deset let prav neposredno blizu končnega slovenskega osamosvajanja, deloma soustvarjalec, na vsak način precej bliže od velike večine današnjih retroaktivcev. Toda človek mora pač sam skozi zmoto, da na koncu verjame in razume – posebno če je trdoglav.

Kot človek: Zadnja leta sem ga ob rojstnih dnevih večkrat (so)obiskoval – kot privesek politične nomenklature – enkrat s Popitom (ki je bil v nasprotju z javnim mnenjem izjemno načitan), drugič s Šinigojem (ki je po mojem prepričanju od vseh vladnih oziroma izvršnosvetnih predsednikov doslej kazal največjo naklonjenost kulturi), potem s Kučanom. Iz obiskov so zmeraj nastali prijazni pogovori – znal je biti neverjetno neposreden, prisrčen in celo na koncu, ko mu ni šlo več najbolje,

duhovit. Pri zadnjem takšnem srečanju je neobgljeno sedel v stolu, z volneno odejo čez kolena; naenkrat se je med pogovorom zaupljivo sklonil k meni in mi potihem rekel: »Ne želite si, da bi bili kdaj tako stari, kot sem jaz.« Kaj sem hotel, v dno srca se mi je zasmilil, besede ali kaj podobnega pa v takšnem položaju ne najdemo, ker je ni; samo pomencamo in usoda se nam zazdi nespodobna. Zdel pa se mi je človeško čist in svetel: res je menda tiste zadnje dni narekoval prevod neke Molièrove igre, za katero se je spomnil, da je še edine ni prevedel. Zdelo se mi je skoraj patetično, ko mi je Javoršek ob priložnosti o tem govoril na cesti; in označevalno.

Povzemam: Ne bodo vsi moje misli, toda bil je resnično zelo poseben, nadarjen, energičen in v mnogočem dosleden mož. Z globokim instinktom je stopal v zgodovino tam, kjer je bila najgostejša in – kar bi morali upoštevati vsi naknadni pokašljevalci nad njim (s tem seveda ne mislim nikogar od tistih, ki so se z njim skušali pošteno spoprijeti za njegovega življenja) – dosledno služil slovenstvu. Tudi meni se kakšna reč, ki jo je storil, ni zdela sprejemljiva (recimo ob Kocbeku, ko je popolnoma popustil političnosti v sebi), toda ohranjam ga po človeško, po literarno in po slovensko v spoštljivem, v mnogočem tudi občudujočem spominu. Bil je pomemben duh in mož svojega časa, eden od vodniških Slovencev.